

УДК 821.161.2-32-7.091.Франко

ГУРАЛЬ Г. Й.

**ПРО ОДИН ЗРАЗОК КОЛЕКТИВНОГО МАСКУВАННЯ В ПРОЗІ
ІВАНА ФРАНКА (НА МАТЕРІАЛІ САТИРИЧНОГО ОПОВІДАННЯ
«ЗАДЛЯ ПРАЗНИКА»)**

У статті розглянуто один з найцікавіших зразків персонажного маскування у Франковій прозі – колективну маску в сатиричному оповіданні «Задля празника». Автор аналізує закономірності розгортання маски, виділяє її типові та специфічні риси, досліджує взаємодію індивідуального та колективного маскування.

Ключові слова: колективна маска, похідність, контактність, об'єкт, суб'єкт маскування.

Кожна персонажна маска в прозі Івана Франка має цілий ряд ознак, як от структурна роль, кількість компонентів, спосіб виникнення, похідність, функціональність, результативність, характер об'єкта і предмета та ін. Одним з головних критеріїв аналізу персонажного маскування є кількість його суб'єктів. Залежно від того, скільки персонажів втілюють ту чи ту маску, вона є індивідуальною, парною або колективною. Індивідуальне маскування реалізує тільки один персонаж (Гутак в однойменному оповіданні, пані Міхонська у «Не спитавши броду»), парне – двоє (Дося і графиня Кралінська у «Петріях і Довбущуках», Олімпія і Адаць Трацькі в «Основах суспільності»), колективне – троє і більше. Характерними ознаками колективної маски у Франковій прозі є: 1) спільні для суб'єктів мета, мотиви, рушії, об'єкт маскування; 2) існування між суб'єктами домовленості або негласного загальноприйнятого правила про використання маски; 3) виразний соціальний контекст; 4) негативна маркованість маскування. Прикметно, що у Франка колективна маска реалізується тільки перед конкретним об'єктом, хоча в світовій літературі натрапляємо на випадки, коли вона втілена перед загальним об'єктом. Скажімо, в повісті Марка Твена

«Людина, що спокусила Гедліберг» жителі міста використовують колективне маскування перед усіма сторонніми, «не-гедлібержцями».

Порівняно з індивідуальними масками, зразків колективного маскування у Франка не так багато, але всі вони є вдячним матеріалом для аналізу. Це маски кузин Роми з оповідання «Між добрими людьми», які перед паничами «<...> самі usługували, щоб показати, які-то вони *господині*» (тут і надалі курсив наш. – Г.Г.) [13, т. 18, 213—214] (надалі, цитуючи це видання, у тексті зазначаю номер тому та сторінку); офіцерів в касині, які задля дотримання етикету зробили з Ангаровича парію: «якісь уривані таємні шепти», «якісь підозрені, украдкою кидані позирки», «одні одним потаємно дають якісь знаки» [13, т. 19, 36—37] (повість «Для домашнього огнища»); банди Зигмунта, в якій Маня «мусила одягатися в яркі сукні і ходити з Генрисем на прохід <...>, звертати на себе увагу і приманювати багатих паничів, а члени шайки шниряли в юрбі і “працювали”» [13, т. 22, с. 84] (новела «Сойчине крило»). Та найцікавіший зразок колективного маскування маємо в сатиричному оповіданні «Задля празника», в якому йдеться про візит австрійського цісаря на фабрику очищення воску під Дрогобичем, власником якої є дрогобицький капіталіст Леон Гаммершляг. Щоб отримати титул барона, практичний *Geschäftsmann* з нагоди приїзду цісаря на один день перетворює свою брудну «ядовиту» фабрику на зразкове підприємство, а «обшарпаних, збідованих, втомлених» [13, т. 18, 309] робітників на доглянутих, добре одягнених працівників цього підприємства.

Перш ніж приступити до безпосереднього аналізу персонажних масок в оповіданні, скажемо кілька слів про його історію та джерела. Вперше оповідання було опубліковано польською мовою під назвою «*Uroczystość*» у соціал-демократичному виданні «*Kalendarz robotniczy na rok 1892*» (Львів, 1891. — С. 20—26). Українською мовою під назвою «Задля празника» воно побачило світло денне в збірці «Батьківщина і інші оповідання» (Київ, 1911. — С. 111—122). Юрій Кміт у рецензії на цю книгу зараховує твір «до

найкращих річей збірки» [7, 437]. В основу сюжету оповідання покладено реальну історичну подію – візит австро-угорського цісаря Франца Йосифа I до Борислава у вересні 1880 р. Франко був свідком цієї зустрічі з монархом. Він згадує про неї в листах до М. І. Павлика («З села не привіз я нічо, окрім записок про переїзд цісаря через Борислав» [13, т. 48, 242]) та Ф. К. Вовка («Голоси невдоволення розлягаються чимраз голосніше, – *се цікаво було чути під час приїзду цісаря*» [13, т. 48, 244]) в жовтні 1880 р. Події в оповіданні датовано серпнем 1880 р. і зображено в хронологічній послідовності. В центрі кожного з трьох розділів опиняється якийсь один важливий момент сюжету, який охоплює невеликий відрізок часу. Як слушно зазначає Микола Легкий, «із суцільної тяглості часу автор вибирає деякі найбільш важливі моменти, концентруючи на них увагу читача, інші, несуттєві для сюжету, редукуються» [8, 109]. Головною подією у творі є приїзд цісаря, звістка про який проковує появу персонажних масок і різючі зміни на фабриці «парафіни та церезини».

У першому розділі зображено «підприємство» Леона Гаммершляга за два тижні до «празника»: заржавіла скрипуча брама, «збита зі старих дощок, внизу оббризкана болотом, а вгорі окрашена неморальними малюнками та написами» [13, т. 18, 313]; брудне фабричне подвір'я, на якому безладно розкидані бочки, уламки, киблі, шмати «і інші подібні прикраси» [13, т. 18, 308]; робітничі шопи без ліжок і вікон, де на соломі, трісках, голій землі сплять робітники. Їхня зовнішність є дзеркалом жахливих умов праці біля кітла («майже голі, в подертих сорочках, <...> душилися від кашлю»), вогнищ («виглядали, як виняті з окропу, з набіглими кров'ю очима і осмаленими та червоними лицами»), «сирівцю» («виглядали, немов облиті смердючою смолою» [13, т. 18, 309]). Використовуючи колективний портрет, Франко «у цілому ланцюгу симетрично послідовних фраз зафіксує мінливі кольори предметів, одягу й постатей робітників різних спеціальностей, відбиває мінливий настрій юрби» [11, 111]. У творі натовп робітників – це один збірний персонаж, який живе, рухається, працює в одному ритмі. Він не

має конкретного репрезентанта, часто діє під впливом сторонньої спонуки та психології натовпу.

Леон Гаммершляг майстерно маніпулює цим натовпом. Він прагне до приїзду цісаря «прикрасити» фабрику, замаскувати нестерпні умови праці та проживання робітників, приховати справжні відносини між власником, директором, дозорцями фабрики з одного боку та робітниками з іншого («Кривдять нас дозорці, дають нам паскудну страву, а сьогодні одному з кітла цілу руку озолило» [13, т. 18, 310]; «Кров нашу п'єте! Шкіру з нас дерете! Шпіком нашим тучитеся!» [13, т. 18, 311]). Відтак, готуючись до втілення основної колективної маски, Гаммершляг у розмові з робітниками реалізує допоміжну маску для того, щоб переконати, залучити їх до колективного маскуванню. Індивідуальна маска Леона Гаммершляга є складною, наперед спланованою. Вона передбачає три компоненти: вербальний («говорив далі *ще лагіднішим, уже майже сердечним голосом*»; «Розуміється, я не маю права силувати вас, але ви повинні зробити се не для мене, а для найяснішого монарха» [13, т. 18, 311]), невербальний («лице пана Гаммершляга <...> з *хитро прижмуреними очима*» [13, т. 18, 310]; «наразі *зробив вид, що не чув нічого*, і спокійно говорив далі» [13, т. 18, 311]) та сценарій. Це маскуванню приховує наміри та емоції персонажа. Воно є поліфункціональним (меркантильна, приховувальна, маніпулятивна функції) та органічним для суб'єкта.

Маска Леона Гаммершляга виявляється результативною і робітники, які за понаднормову роботу безкоштовно отримують нові «мундури», в передчутті «празника» вигукують: «Віват! Най жие наш найясніший монарха» [13, т. 18, 312] і погоджуються долучитися до маскуванню. Варто зазначити, що вигук робітників є лейтмотивом оповідання, «важливою композиційно-мовленневою та смисловою структурою» [11, 112]. Кожен раз наснажений іншим емоційним настроєм (радістю, надією, ентузіазмом, розчаруванням, відчаєм, сарказмом), він завершує перший розділ, розпочинає

і завершує другий, двічі трапляється у третьому, замикаючи твір на сатиричній ноті.

Основним об'єктом уваги в оповіданні є не «особа австрійського цісаря, який виявляє себе добродушною людиною, а сам мотив “потьомкінства”» [5, 144], бутафорна фабрика-ідилія, яку на один день створює «аранжер сеї комедії» Леон Гаммершляг, щоб заступити перед «монархою» справжню дійсність. Це колективна маска, яка відзначається надзвичайним розмахом, масштабністю. Її втілюють понад 300 персонажів близько двох тижнів (саме стільки часу минає з моменту звістки про приїзд цісаря до настання «празника»). Автор опускає період приготувань і зупиняється вже на моменті прибуття визначного гостя. Він використовує художній засіб контрасту, сатирично протиставляючи маску і реальну дійсність. Усе на фабриці зазнало «перевтілення»: брама – «оригінальна, майже артистично в стилі рококо виконана <...> з брил різнобарвного земного воску», подвір'я – «чисте, як нуто коробочки, висипане шутром і умаєне зеленню» [13, т. 18, 313], робітничі шопи, в яких «для сього празника умисно прорубано кілька вікон і спроваджено з Дрогобича кільканадцять ліжок» [13, т. 18, 314] і навіть робітники – «Обмиті, обголені, в нових мундирах, виглядали зовсім прилично, тим більше що в першій ряді, ближче від брами поставлено молодих, сильніших і здоровіших, а старші, слабовиті, скулені вдвоє або ледве вилічені з ран, мусили стояти ззаду, оддалік від входу» [13, т. 18, 313—314]. Колективна маска охоплює величезну кількість складових: зовнішній і внутрішній вигляд фабрики з усіма будівлями, приладами, машинами; зовнішність, поведінку, репліки робітників і «пана принципала»; умови праці, відпочинку робітників; їхні взаємини з «дозорцями». Маскування є складним, трьохкомпонентним, наперед спланованим. Мовні партії в ньому переважно належать Гаммершлягу. У них він містифікує своє справжнє (зверхнє, насмішкувате, часом гнівне) ставлення до робітників («– *Се мої робітники! – радісно, із гордощами промовив пан Гаммершляг, обіймаючи роль господаря*» [13, т. 18, 314]) та реальні («огризнувся робітник», «відрубав

йому дозорець», «закричали обурені робітники» [13, т. 18, 310]) відносини між керівною «верхівкою» та «низами» («*Wir sind wie eine Familie*» (з нім «Ми – як одна сім'я».) [13, т. 18, 314]). Як добрий режисер на своїй виставі з тривогою спостерігає за грою актора-початківця, так Леон Гаммершляг під час розмови цісаря з робітниками «стояв, мов на шпильках, мучений нестерпною непевністю, то блід, то червонів, боячися, аби хто з робітників не ляпнув якого нечемного або бунтівничого слова» [13, т. 18, 314]. Оскільки суб'єктів маскування багато, його функціональність, органічність, усвідомленість дещо розмиті. Ці критерії є чіткими лише у випадку організатора маски – Гаммершляга, для якого маскування є усвідомленим та органічним.

Крім типових рис, які притаманні будь-якій колективній масці у Франковій прозі, колективне маскування в оповіданні «Задля празника» має ряд характерних особливостей, які визначають його специфіку. Це насамперед масштаби втілення маски. До прикладу, середньостатистичну колективну маску у Франка реалізують близько десяти персонажів, і вона обмежується моделлю персонажної поведінки, не заторкуючи перевтілення навколишньої дійсності. В маскуванні ж, яке ми аналізуємо, актуалізована потужна креаційність: маска не лише приховує щось, а й творить іншу реальність, яка охоплює будівлі, інтер'єр, зовнішній вигляд персонажів, їхні взаємини, умови праці. По-друге, маска розгортається в специфічному контактному середовищі: їй передує, з нею контактує індивідуальна маска Леона Гаммершляга, яка фактично уможлиблює її появу. Відповідно, в структурі цього колективного маскування злютовані дві зазвичай непок'єднані ознаки: центральне місце маски в розгортанні сюжету і її похідність (поява внаслідок впливу іншої маски), хоча зазвичай головне маскування є непохідним. По-третє, інтереси суб'єктів маскування збігаються лише частково. Ширша мотивація використання маски є спільною (прагнення показати цісареві себе і фабрику в найкращому вигляді). Натомість, вузчі рушії різняться: для Леона Гаммершляга – це індивідуальне прагнення здобути титул, для робітників – вплив колективного підсвідомого,

нові подаровані «мундури» і надія «парадувати» в них перед цісарем. Це розходження зумовлене й тим, що тільки Леон Гаммершляг повною мірою усвідомлює, контролює, «диригує» маску, а робітники є лише маріонетками в його руках.

Коллективна маска в оповіданні «Задля празника» виявляється результативною. Не обізнаний з галицькими реаліями комерції, австрійський цісар не помічає фікції і залишається задоволений візитом, а по його від'їзді фабрика знову набуває колишнього вигляду. Наприкінці третього розділу оприявнюється кульмінаційний момент твору: Леон Гаммершляг повідомляє робітникам, що його «за заслуги для добра краю» [13, т. 18, 316] зроблено бароном, а вартість «мундурів» наступні півроку буде стягнуто частинами з їхньої платні. Ця несподівана кульмінація наближає оповідання до жанру новели. Вона вирівнює ступінь знання персонажів, оприявнює перед робітниками майстерну аферу Леона Гаммершляга, випрозорює його мотиви. Робітники розуміють, що їх було ошукано, залучено до колективного маскування, до «вивищення пана барона, до скріплення його поваги, яка тепер у першій лінії звертатиметься проти них самих» [13, т. 18, 317]. Під впливом раптової звістки робітники завмерли «мов ошоломлені» [13, т. 18, 317]. Вони вперше не підкорилися наказу Гаммершляга («Ано, марш!»), а «все ще стояли немов остовпіли» [13, т. 18, 317]. У цю мить в діях юрби взяло гору колективне підсвідоме. Воно підказало робітникам єдину можливу в цих обставинах форму спротиву – розпачливий, сповнений відчаю, розчарування, сарказму вигук «Віват! Най жеє наш найясніший монарха! Віват!», який «вирвався з десятків горл» під впливом «якихось неясних логічних процесів» [13, т. 18, 318] у свідомості.

Мотив колективного маскування «задля празника» органічно доповнює мозаїку сюжетів Франкового бориславського циклу, поглиблює розгорнуті у ньому проблеми деструктивного впливу бориславського промислового середовища, взаємин робітників і капіталістів, психології натовпу. Поза тим, колективна маска, втілена в сатиричному оповіданні «Задля празника», не

позбавлена оригінальних рис: масштабності реалізації, яскраво вираженої креативності, специфіки контактного середовища. В її структурі майстерно переплетені індивідуальне і колективне, свідоме і позасвідоме. Це дає підстави віднести цю маску до найкращих зразків колективного маскування у Франковій прозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басс І. Художня проза Івана Франка / Іван Басс. — К. : Наук. думка, 1965. — 316 с.
2. Вороний М. Батьківщина й інші оповідання. Рецензія на збірку І.Франка / Микола Вороний // Рада. Газета політична, економічна і літературна. — № 158 (14 юля (27 липня)). — 1911. — С. 3.
3. Горак Р. Задля празника. Роман-есе про Івана Франка / Роман Горак. — К. : Рад.письменник, 1987. — С. 132—263.
4. Гундорова Т. Іван Франко / Тамара Гундорова // Історія української літератури ХІХ ст. : у 3-х кн. / за ред. М. Т. Яценка. — К. : Либідь, 1997. — Кн. 3: Навч. посібн. — С. 298—362.
5. Денисюк І. Австрійські мотиви у прозі Івана Франка // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. / Іван Денисюк. — Л. : Львівський національний університет імені Івана Франка 2005. — Т. 2. : Франкознавчі дослідження. — 2005. — С. 142—146.
6. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов. — К. : Вік, 1913. — 208 с.
7. Кміт Ю. Іван Франко. Батьківщина і інші оповідання. Рецензія на збірку / Юрій Кміт // Літературно-науковий вістник. — К. : Друкарня 1-ої Друкарської спілки, 1911. — Т. 55. — Кн. 9. — С. 437—438.
8. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий. — Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім.Т. Шевченка НАНУ, 1999. — 160 с.

9. Луців Л. Івана Франко — борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. — Нью Йорк-Джерзі Ситі : Свобода, 1967. — 656 с.
10. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література / Леонід Рудницький. — 2-е вид. — Львів, 2002. — 238 с.
11. Ткачук М. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції) / Микола Ткачук. — Тернопіль : Б. в., 2003. — 384 с.
12. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К. : Наук. думка, 1976—1986.
13. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка / Яким Ярема. — Л. : Вид.центр Львівського національного університету імені І.Франка, 2006. — 240 с.

ГУРАЛЬ Г. Й.

**ОБ ОДНОМ ОБРАЗЦЕ КОЛЛЕКТИВНОГО МАСКИРОВАНИЯ В
ПРОЗЕ ИВАНА ФРАНКО (НА МАТЕРИАЛЕ САТИРИЧЕСКОГО
РАССКАЗА «РАДИ ПРАЗДНИКА»)**

В статье рассмотрен один из самых интересных примеров персонажной маскировки в прозе Ивана Франко – коллективная маска в сатирическом рассказе «Ради праздника». Автор статьи анализирует закономерности развития маски, выделяет типичные и специфические черты, исследует взаимодействие индивидуального и коллективного маскирования.

Ключевые слова: коллективная маска, производность, контактность, объект, субъект маскирования.

GURAL G.

ABOUT ONE SAMPLE OF THE COLLECTIVE MASKING IN IVAN FRANKO'S PROSE (BASED ON THE MATERIAL OF THE SATIRICAL STORY «FOR CELEBRATION»)

The article deals with the most interesting example of the collective masking in Ivan Franko's prose – the collective mask in the satirical story «For celebration». The author analyzes of patterns of the realization of a mask, distinguishes its typical and specific features, investigates the interaction of individual and collective masking.

Key words: collective mask, derivativng, contacting, object, subject of a masking.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2013 р.